

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชุมชนม้ง : กรณีศึกษาย่านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่ ผู้ศึกษาได้นั้นระบบความคิดเรื่องกระบวนการสืบทอด ความเชื่อด้านภูมิปัญญาและรูปแบบการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร ผ่านการถ่ายทอดและสืบทอด การเรียนรู้อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์ความหลากหลายพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดที่เกี่ยวข้องของหลายแนวคิด เพื่อให้เข้าใจในการศึกษาเรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชุมชนม้ง เพื่อนำมาวิเคราะห์และอธิบายผลการศึกษาให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องที่ได้นำมาพิจารณา มีดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดและการเรียนรู้
- 2.3 แนวคิด เกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน
- 2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพและการอนุรักษ์สมุนไพร
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.7 กรอบแนวคิดในการศึกษา



2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ธวัช ปุณโณทก (2531) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งประสบการณ์โดยตรงด้วยตนเอง และประสบการณ์ทางอ้อมด้วยการเรียนรู้จากผู้อื่นหรือความรู้สะสมเหล่านี้รวมเรียกว่า ภูมิปัญญา หากแต่ภูมิปัญญานั้นไม่ได้หมายถึงเพียงการศึกษาในอดีต แต่หมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ๆ ประสบการณ์ใหม่ๆ เพื่อเกิดทางเลือกใหม่ คือ ภูมิปัญญาชุดหนึ่งสมัยหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาความรู้ของสังคม

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536) กล่าวว่า ภูมิปัญญามีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นคุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะดนตรี หรือ อื่น ๆ ซึ่งภูมิปัญญาดังกล่าวจะสะท้อนความสัมพันธ์ใน 3 ลักษณะ คือ

- 1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด
- 2) ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม ชุมชน
- 3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2540) มองภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามี 2 ระดับ คือ ในเชิงรูปธรรม และอุดมการณ์ในเชิงรูปธรรม เช่น กรรมวิธีการเพาะปลูก หรือเทคโนโลยีชาวบ้านเชิงอุดมการณ์ เช่น อุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของผู้คนซึ่งอยู่เบื้องหลังเทคโนโลยีนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมา ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ภูมิปัญญาที่เป็นความรู้ ความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา
2. ภูมิปัญญาที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม

ประเวศ วะสี (2530) ได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลาชยาวนานมีลักษณะเชื่อมโยงกันในทุกสาขาวิชาไม่แยกออกเป็นวิชาๆ แบบเรียนที่เราเรียนวิชาว่าด้วยเศรษฐกิจอาชีพความเป็นอยู่เกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรมจะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันซึ่งตรงกับอเอนก นาคะบุตร (2525) ได้กล่าวว่า “สังคมศาสตร์ที่เราเรียนไม่มีมิติที่จะทำให้เรารู้จักตนเองและดำเนินชีวิตอย่างสงบสุข ไม่ได้บอกให้รู้อย่างเท่ากัน ไม่สามารถใช้ศาสตร์ต่างๆ ให้อยู่เหนือ

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดงานวิจัย
วันที่ 23 ส.ค. 2554
เลขทะเบียน 242971
เลขเรียกหนังสือ

ตนเอง หรือเหนือโลกได้เลย แต่ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความหมายต่อคำว่าชีวิตที่ชัดเจน และเชื่อมโยงองค์ประกอบทุกองค์ประกอบที่แวดล้อมชีวิต ”

กระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิต สังคม สภาพแวดล้อม และการถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีวัฒนธรรมเป็นรากฐาน โดยถือเป็นชุดความรู้ที่บอกแนวปฏิบัติกระบวนการคิด กระบวนการตัดสินใจด้วยตนเอง ครอบครัวยุคหนึ่งถ่ายทอดการเรียนรู้สั่งสมสืบต่อมา

ปกรณัม จริตสูงเนิน (2536) ได้กล่าวว่าภูมิปัญญาที่แท้จริง เกิดจากการเรียนรู้และพัฒนาสร้าง ภูมิปัญญาร่วมกันอย่างต่อเนื่องจนเกิดสิ่งที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านประกอบไปด้วยความรู้สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความรู้ที่รับผิชอบต่อส่วนร่วม โดยเป็นความรู้ที่จัดความรู้สึกเห็นแก่ตัวหรือตัวใครตัวมันแล้วก่อให้เกิดความรู้สึกที่ยึดเหนี่ยวความเป็นชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น
2. ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการชุมชนเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ อย่างเต็มพลังและมีประสิทธิภาพสูงขึ้น โดยเป็นความรู้เกี่ยวกับการกำหนด การจัดองค์กร บทบาทหน้าที่ สิทธิ อำนาจ กฎระเบียบชุมชน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสำนึกรับผิชอบชุมชนยิ่งกว่า การตั้งอยู่บนรากฐานของผลประโยชน์
3. ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยี หรือเทคนิควิธีการต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเหมาะสมแต่ละท้องถิ่น และอยู่บนรากฐานของความสำนึกรับผิชอบที่คำนึงถึงต่อชุมชน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้กล่าวว่า การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีกรอบในการศึกษา คือ

1. ความรู้และระบบความรู้ภูมิปัญญา เป็นระบบความรู้ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ อย่างเป็นระบบ
2. การสั่งสมและการกระจายความรู้ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสม การกระจายความรู้ซึ่งความรู้ไม่ได้ลอยอยู่เฉย ๆ แต่จะต้องถูกนำมาบริการคนอื่น
3. การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาไม่มีสถาบันการถ่ายทอด แต่มีกระบวนการที่สลับซับซ้อน

4. การสร้างสรรค์และการปรับปรุงระบบความรู้ของชาวบ้าน ไม่ได้ขึ้นอยู่กับที่แต่ปรับเปลี่ยนตลอดเวลาโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้าน

ดังนั้นการสังสมภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเรียนรู้ การสังสมความรู้ มี 2 ทาง คือ

1. การสังสมด้วยตนเอง เรียนรู้จากประสบการณ์ตนเอง การอยู่ร่วมกันในสังคม
2. มีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปแบบวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต หรือจากตำรา ครูอาจารย์ซึ่ง

ภูมิปัญญาเหล่านี้จะถูกสะสมในตัวปราชญ์ชาวบ้าน

การถ่ายทอดและการกระจายภูมิปัญญาเป็นรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญามีหลายรูปแบบ คือ แบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร การบอกเล่า หรือผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ทางประเพณีวิถีชีวิต รวมทั้ง การเชื่อมโยงความรู้ของตนเองกับแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ได้รับการถ่ายทอดจากศิลาจารึก ไบลาน สมุด ข่อยหรือตำราต่างๆ

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2537) ได้อธิบายว่าภูมิปัญญาคือ “ ความเชื่อ ความรู้ที่มีทั้งสติ และปัญญาอันเป็นเครื่องชี้นำแก่ผู้คนในสังคม (ก่อนที่ความรู้หรือภูมิปัญญาสมัยใหม่จะเข้ามา) ว่าการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวร คน ป่า กูเขา น้ำ ไฟ (อำนาจเหนือธรรมชาติ) หญ้า สัตว์ แมลง ผู้เป็นเพื่อนร่วมโลกนั้นสามารถทำได้อย่างไร ” โดยแบ่งระดับภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. ภูมิปัญญาระดับชาวบ้าน “ สามัญสำนึก ” ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายแต่เป็น “ วัฒนธรรม ” ความรู้ ในการทำการผลิต เทคนิคการปลูก การจับสัตว์ การหาอาหาร

2. ภูมิปัญญาชาวบ้านระดับความเชื่อที่ปรากฏในตำนานปรัมปรา นิยายพื้นบ้าน สุภาษิต คำคม คนตรี ศิลปะ พิธีกรรม เป็นต้น

และได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตอันยาวนานจนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของตนเองและชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นมรดกทางสังคมที่ได้จากการเรียนรู้ โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมจนกลายเป็นรากฐานสำคัญของชีวิตและสังคมอันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน วัฒนธรรมทางสังคมที่มาจากรากเหง้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นสิ่งที่นำไปสู่การปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นที่มีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง

เสรี พงศ์พิศ (2536) กล่าวว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) พื้นฐานของความรู้ชาวบ้านของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาเป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดได้เอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย และภูมิปัญญามีอยู่ 2 ลักษณะคือ

- ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นโลกทัศน์ จีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย คุณค่าและความหมายทุกสิ่งอยู่ในชีวิตประจำวัน
- เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร ทัศนกรรม ศิลปะดนตรี และอื่นๆ

ผู้ศึกษาได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของ “วัฒนธรรมชุมชน” สามารถนำมาใช้อธิบายถึงแนวคิดและวิธีการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนในฐานะที่เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะเฉพาะสำหรับชุมชนดังกล่าว ซึ่งได้รับการสั่งสมสืบทอด และมีบทบาทอันสำคัญยิ่งต่อชุมชน

ยิ่งยง เทาประเสริฐ (2537) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพว่าภูมิปัญญาในการรักษาสุขภาพตนเอง มีลักษณะเป็นองค์รวมทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม จะไม่แยกเป็นอิสระเป็นส่วนๆ และสอดคล้องกับความเชื่อและวิถีชีวิตประชาชน ในท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้มีการเคลื่อนไหว ปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาจึงควรพัฒนาศักยภาพที่ยังร่วมสมัยขึ้นมาเป็นทางเลือกในการดูแลรักษาสุขภาพในท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาชาวบ้านในการดูแลรักษาสุขภาพตนเองมีจุดเด่น คือ ราคาถูก หาได้ง่าย พึ่งพาตนเองอยู่บนหลักของดุลยภาพในปัจจุบันสิ่งที่น่าวิตกคือ ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ว่่านี้กำลังสูญหายไป ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องรักษาความหลากหลายของสังคมมนุษย์หรือรักษาภูมิปัญญาที่บรรดาสังคมมนุษย์ได้สร้างสมกันเป็นเวลานาน ความจำเป็นนี้มีมากพอต่อการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในการรักษาภูมิปัญญาเหล่านี้บุคคลที่สำคัญต่อการคงอยู่ ของภูมิปัญญาคือกลุ่มหมอพื้นบ้าน ซึ่งในอดีตเคยมีความสำคัญต่อสังคมในท้องถิ่นมาก แต่ในปัจจุบันหมอพื้นบ้านได้ลดจำนวนลงหมอชาวบ้านรุ่นเก่าก็ได้ตายจากไป



2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดและการเรียนรู้

อภิญา สุมา และคณะ (2540) ได้ให้ความหมายของการถ่ายทอดความรู้ของชุมชนว่า หมายถึงกระบวนการรวม (Total process) กระบวนการหนึ่งซึ่งเป็นแหล่งที่ได้อาศัยในการพัฒนาบุคลิกภาพของตน และเป็นแหล่งที่เค้าอาศัยเรียนหรือฝึกฝนการเป็นสมาชิกของสังคม (Social actor) ที่กล่าวว่า เป็นกระบวนการรวม เพราะกระบวนการนี้รวมกระบวนการหลายอย่างเข้าไว้ด้วยกัน เช่นกระบวนการเรียนรู้ภาษา บรรทัดฐานของสังคม ความเชื่อ อาชีพและเทคโนโลยีต่างๆ เป็นต้น ซึ่งมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ 2 ประเภท คือ การอบรมโดยตรง (Direct socialization) เป็นการถ่ายทอดที่เป็นทางการมีการกำหนดเนื้อหาวิธีการไว้เป็นการแน่นอน และการอบรมโดยอ้อม (Indirect socialization) เป็นการถ่ายทอดที่ไม่เป็นทางการ เกิดจากการได้เห็นได้ฟังตามธรรมชาติ

เสรี พงศ์พิศ (2534) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้ คือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีซึ่งไม่ได้แยก ระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิตการรู้และการปฏิบัติเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว กระบวนการดังกล่าว เกิดจากความเหมาะสมของท้องถิ่นช่วยให้บุคคลและชุมชนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ โดยมีองค์ประกอบหลัก คือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามแบบอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอนในบริบท สังคมวัฒนธรรมที่เป็นอยู่จริงซึ่งได้รับการถ่ายทอดอย่างเป็นระบบ

ถวิล ธาราโกชน (2532) ได้สรุปความหมายไว้ว่า หมายถึง กระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้และยึดถือปฏิบัติรวมกันไม่ว่าจะเป็นการพูดการประพฤติตามขนบธรรมเนียมประเพณี การกิน การอยู่ตลอดจนความเชื่อค่านิยมและทัศนคติ จะเป็นแนวทางให้บุคคลสามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างสุขสบายรวมทั้งยังมีความหมายถึงการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม (Acculturation) การรับเอาเข้ามาไว้ข้างใน (Internalization) เพื่อเลี้ยงความสับสน

ชูเกียรติ ติสุวรรณ (2535) ศึกษาเรื่องระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือ สรุปไว้ว่า ระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญ เริ่มถ่ายทอดในครอบครัว โดยใช้สื่อที่มีอยู่ในชนบท กระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ใช้วิธีสอน และปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน ผู้สอนคือผู้ใหญ่ในครอบครัวที่มีความรู้ และประสบการณ์ในเรื่องนั้นๆ ผู้เรียน คือ ลูกหลาน หรือเครือญาติ

ที่มีแรงจูงใจจากตัวอย่างความสำเร็จในอาชีพของคนในรุ่นก่อน การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวนี้จะเกิดขึ้นตลอดเวลาผู้เรียนเมื่อชำนาญแล้วก็จะเป็นผู้สอนในรุ่นถัดไป เจื่อนใจและสถานการณ์ภายนอก ทั้งการพัฒนาประเทศในระดับมหภาค ความสะดวกในการติดต่อสื่อสารระหว่างคนจากแต่ละท้องถิ่นและการขยายตัวของสื่อมวลชน และวิธีการเผยแพร่ความรู้ใหม่ มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้ของประชาชนในท้องถิ่นภาคเหนือเป็นอย่างมาก ปัจจุบันระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นดั้งเดิมยังคงหลงเหลืออยู่ไม่มาก แต่ก็ยังสามารถรื้อฟื้นเพื่อประโยชน์ในการวางแผนจัดการการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพและวิถีชีวิต ของประชาชน

กมลพร สงมี (2543) กล่าวถึงตัวแทนจัดเกล้าทางสังคมว่ามีตัวแทนการจัดเกล้าทางสังคมอยู่ 6 ประเภท คือ

1. ครอบครัว เป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมในการอบรมบ่มนิสัยและพัฒนาพฤติกรรมของเด็กเป็นอย่างดีการอบรมทางตรงเป็นการอบรมสั่งสอนกันตรงๆ ว่าอะไรดีไม่ดีหรือควรไม่ควรส่วนการอบรมทางอ้อมเป็นการอบรมแบบไม่เป็นทางการอาจเป็นการเลียนแบบหรือรับไปโดยไม่รู้ตัว

2. กลุ่มเพื่อน มีอิทธิพลต่อทัศนคติของวัยรุ่นเป็นอย่างมาก มีการเลียนแบบท่าทางหรือเครื่องแต่งกายพวกเดียวกัน

3. โรงเรียน เป็นเสมือนบ้านที่สองของเด็กและมีอิทธิพลมากในการพัฒนาบุคลิกภาพ ทำให้ปรับตัวแบบคุณค่าความรู้ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว

4. กลุ่มอาชีพ ได้แก่ การเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาททางสังคมที่เกิดขึ้นในที่ทำงานจากเพื่อนร่วมงาน ผู้บังคับบัญชาหรืออยู่ได้บังคับบัญชา

5. ตัวแทนสถาบันศาสนามุ่งจัดเกล้าคนทางด้านจริยธรรมให้แนะแนวทางชีวิตเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เพื่อเป้าหมายในการกระทำ ตัวแทนทางศาสนา ได้แก่ วัด นักบวช ผู้สอนศาสนา บางสังคมอาจรวมถึงผู้อาวุโสที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ

6. สื่อมวลชน ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ เป็นต้น ซึ่งมีส่วนในการจัดเกล้าทางสังคมแก่มนุษย์ในด้านต่างๆ ตั้งแต่ความคิดความเชื่อ แบบของความประพฤติอิทธิพลของสื่อมวลชนนี้จะมีมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลว่าได้รับการอบรมเลี้ยงดูให้มีเหตุผลเจตคติต่อสิ่งที่ตนได้รับแตกต่างกันข่าวสารที่ได้รับหรือไม่ยอมรับหรือการวางแผนไม่ว่า

จะมีปฏิริยาแบบใดก็ตาม อย่างน้อยก็เป็นกระบวนการถ่ายทอดของคนบางกลุ่มและต้องการความรู้ของบุคคลอีกส่วนหนึ่ง

การถ่ายทอดและการเรียนรู้มนุษย์สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ได้ เพราะมีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมมาเป็นอารยธรรมที่สืบเนื่องมาช้านานให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคม ซึ่งความรู้และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดนั้นจะมีความละเอียดซับซ้อน โดยจะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินและอุดมการณ์ วัฒนธรรมของกลุ่ม และรูปแบบการถ่ายทอดนั้นจะต้องมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้เรียนอย่างใกล้ชิด เพื่อวิถีแนวทางการดำเนินชีวิตของชุมชนอย่างเป็นปรกตินิติ เอียวศรีวงศ์ (2536) ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ โดยเป็นระบบนี้จะเกิดขึ้นภายในท้องถิ่น ซึ่งระบบการถ่ายทอดความรู้ในท้องถิ่นที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมเริ่ม โดยการถ่ายทอดความรู้ภายในครอบครัว โดยเริ่มจากบ้าน ต่อจากนั้นจะมีโอกาสเรียนรู้ในวัดและมีการขยายโอกาสไปจนถึง การเรียนในโรงเรียน การเรียนรู้ในบ้านมีผู้สอนเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ในสาขานั้นที่อาจเป็นบรรพบุรุษหรือผู้รู้อื่นๆ เนื้อหาที่ถ่ายทอดเป็นวิชาชีพที่มีการถ่ายทอดมานานแล้ว การถ่ายทอดความรู้เป็นการปฏิบัติได้เป็นอย่างดีผู้เรียนที่นำวิชาที่ได้เรียนรู้มาปฏิบัติเป็นเวลานานก็สามารถถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานและผู้สนใจอื่นต่อไปได้ ชูเกียรติ ถิสุวรรณ (2535) การศึกษามัยก่อนเป็นเครื่องมือในการสืบทอดเจตนารมณ์ของชุมชนมิให้สูญขาดโดยสถาบันใดสถาบันหนึ่ง แต่มีครอบครัวและวัดอันเป็นสถาบันความเชื่อทางศาสนา มีบุคคลที่มีความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชนที่ช่วยกันสอน โดยผ่านการกระทำพิธีกรรมต่างๆ ในการจัดเทศกาลทางสังคมของสมาชิกภายในชุมชนน่าจะเกิดจากประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตที่มีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุขและทำยที่สุคบทเรียนต่างๆ ในการดำเนินชีวิตก็ควรที่จะมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่อีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องการถ่ายทอดในลักษณะนี้จัดได้ว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการที่มีรากฐานจากประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยก การเรียนรู้กับวิถีชีวิต การเรียนรู้และการปฏิบัติเนื้อหา อีกทั้งกระบวนการเรียนรู้ยังเป็นหนึ่งเดียว ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่นเพื่อความเหมาะสมกับท้องถิ่นและช่วยให้บุคคล ชุมชนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้โดยมีองค์ประกอบสำคัญคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

จากแนวคิดดังกล่าวสรุปได้ว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นเรื่องของภูมิปัญญาในการถ่ายทอดความรู้ของชาวบ้านโดยใช้สติปัญญาที่ได้สะสมความรู้และประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมช่วยให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตได้ และมีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันออกไปตามสภาพแวดล้อมแต่ละท้องถิ่น เช่นเดียวกับชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ มีองค์ความรู้เรื่องพืชสมุนไพรที่มีลักษณะเฉพาะสำหรับชุมชน ซึ่งได้รับการสั่งสมและ สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ได้ให้ความหมายของการพึ่งพาตนเอง เป็น 2 ลักษณะคือ

1. ในเชิงปัจเจกบุคคล การพึ่งพาตนเองหมายถึง กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชน และครัวเรือนเพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา
2. ในลักษณะกลุ่ม การพึ่งพาตนเองหมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของคนด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเองด้วยความร่วมมือกับผู้อื่น ที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกันทั้งนี้เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างแท้จริงต้องกินความร่วมมือถึงว่ากลุ่มชนนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมายและมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน

วิบูลย์ เข็มเฉลิม (2532) ได้กล่าวถึง หลักในการพึ่งพาตนเองให้มีคุณภาพชีวิตอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อนคือ

1. ครอบครัวมีชีวิตที่สงบ สะดวก
2. มีอาหารเพียงพอ
3. มีสมุนไพรและไม้ยืนต้น
4. มีคุณธรรม
5. อยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาคนภายนอก
6. เรียนรู้ตนเอง รู้อารมณ์
7. มีการรวมกลุ่ม

8. ทำเหลือแล้วจึงให้คนอื่น
9. ทำตัวให้ง่ายไม่ฟุ่มเฟือย
10. หยุด ไม่ไปตามกิเลส
11. แก้ปัญหาด้วยตัวเองให้ได้
12. รู้จักวางแผนชีวิตให้กับตนเอง
13. ปลุกพืชหลายๆชนิดทั้งระยะสั้นและระยะยาว
14. มีของใช้เฉพาะที่จำเป็น
15. มีเงินไว้ใช้เฉพาะกรณีจำเป็น
16. เป็นตัวของตัวเองสูง
17. ทำการเกษตรครบวงจร
18. มีทุนเป็นสวัสดิการให้การศึกษา
19. ไม่ผูกพันกับระบบทุน
20. อายุ 60-70 ปีมีชีวิตที่สงบ
21. รู้จักบูรณาการความคิดให้รู้เท่าทันและมีความพร้อมในการแก้ปัญหาของตนเอง

อภิชาติ ขาวสะอาดและคณะ (2538) กล่าวถึงการพึ่งพาตนเองในลักษณะที่เกี่ยวข้องกัน คือ

1. การพึ่งพาตนเองทางกายภาพ ได้แก่ การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครอง ตลอดจนการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบแผนของตนเอง ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักโดยสัมพันธ์กับส่วนที่สอง

2. การพึ่งพาตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญาและอำนาจตัดสินใจซึ่งมีผลต่อกันและกันทั้งสองด้าน เป็นการสร้างสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก มีศักยภาพที่จะดำเนินไปตามรากฐานแห่งตนเองตามวัฒนธรรมของตัวเองสูง ขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกัน เสริมไปด้วยทั้งภายในหมู่บ้านกับภายนอกหมู่บ้านในความเป็นตัวของตัวเองที่สืบทอดวิธีแห่งการพึ่งพาตนเองได้ทั้งสองด้าน

เสรี พงศ์พิศ (2536) ได้กล่าวถึง การพึ่งพาตนเองของการแพทย์แผนปัจจุบัน สรุปได้ว่าการแพทย์แผนปัจจุบันได้มีการพัฒนาการจากการแพทย์แผนตะวันตกโดยมีการคิดแปลงให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย จึงทำให้พึ่งตนเองได้น้อยหรือไม่ได้เลย เพราะเครื่องมือ

ยาเวชภัณฑ์ต้องสั่งมา จากต่างประเทศ ในขณะที่หมอพื้นบ้านเดินรอบๆ บ้านก็ได้ยาแล้ว จากกรณีดังกล่าวเปรียบเทียบกับได้ว่า “แพทย์แผนปัจจุบันพึ่งตนเองไม่ได้” แต่หมอพื้นบ้านพึ่งตนเองได้

จากแนวคิดดังกล่าวสรุปได้ว่า การพึ่งพาตนเองเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร คือ การบริโภคทรัพยากรในท้องถิ่นซึ่งเป็นการลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก โดยการลดการพึ่งพาแพทย์แผนปัจจุบันในระดับหนึ่ง การใช้สมุนไพรในชุมชนเป็นการถ่ายทอดมาจากอดีตและเป็นวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาผ่านการสัมพันธ์ในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างคนในชุมชน และระหว่างชุมชนภายใต้ความสัมพันธ์ที่เหมาะสมของสุขภาพชุมชนและสิ่งแวดล้อม ทางธรรมชาติในท้องถิ่นที่คนในชุมชนรู้จักเป็นอย่างดีการพึ่งพาตนเองด้านการใช้สมุนไพรแบบนี้จึงเป็นการพึ่งพาธรรมชาติที่มีลักษณะหาได้ง่ายไม่ต้องซื้อหา ประหยัด และพึ่งตนเองได้มาก

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน

การที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจึงทำให้มีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำ ให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการจัดระเบียบ กฎเกณฑ์ พิธีกรรม ต่างๆ จารีตประเพณีของชุมชนและมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาของชนรุ่นต่อๆ มาซึ่งเรียกว่า วัฒนธรรม วัฒนธรรม ได้มีการให้นิยามไว้หลายประการ

ฉลาดชาย รมิดานนท์ (2537) ได้กล่าวเกี่ยวกับวัฒนธรรมว่าเป็นความต้องการมีชีวิตรอดของมนุษย์และได้สร้างสิ่งประดิษฐ์คิดค้นรูปแบบและวิธีการที่จะทำให้ออกาสในการมีชีวิตรอดปลอดภัยและสืบต่อลูกหลาน สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาไม่ได้มีอยู่ตามธรรมชาติเรียกว่า“วัฒนธรรม” ซึ่งสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมโดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมซึ่งเป็นเบื้องหลังของการสร้างวัฒนธรรมทางรูปธรรมขึ้นมา ซึ่งหัวใจสำคัญของวัฒนธรรมนามธรรมคือ ระบบคิดหรือความคิดของมนุษย์นั่นเอง

กาญจนา แก้วเทพ (2533) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อมโยงของวัฒนธรรมในแต่ละด้านว่าเป็นวิถีทาง และแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้สั่งสมรวมทั้งความคิดต่างๆ ที่คนได้กระทำ ถ่ายทอด สะสมและรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์เมื่อพิจารณาในแง่นี้ วัฒนธรรมคือ ความรู้ที่ก่อกำเนิด และการปฏิบัติของมนุษย์เอง โดยจะต้องมีระบบ

คุณธรรม และจริยธรรมเป็นตัวกำกับตัวความรู้การกระทำของมนุษย์ในแต่ละสังคม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสงบสุขในการดำรงชีวิต

นอกจากนี้บุญเทียน ทองประสาน (2531) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมว่า คือ ระบบคุณค่าที่รวบรวมได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกชนและคนในชุมชนในชีวิตจริงทั้งหมด ในแง่นี้วัฒนธรรมไม่ใช่ สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่าง ๆ เท่านั้น แต่คือบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่สังคม รวมขึ้นเป็นโครงสร้างทั้งทางด้านการทำมาหากิน (เศรษฐกิจ) ด้านอุดมการณ์ความเชื่อ และด้านอำนาจการตัดสินใจ (การเมือง) ซึ่งทั้งหมดนี้เกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออกอันเป็นผลมาจากวิวัฒนาการประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม

ในการศึกษาวัฒนธรรมได้ใช้วิธีการทางสังคมวิทยาและมนุษย์วิทยาได้มีแนวโน้มที่ให้ความสำคัญของชุมชนหรือหมู่บ้าน โดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนหมู่บ้าน และระบบสังคมภายนอกโดยการติดตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบายรูปแบบของความคิดที่มีอยู่เบื้องหลังของพฤติกรรมทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลกระทบที่มาจากภายนอกชุมชน

ความสนใจแนวประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนได้มีการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยเพิ่มมากขึ้น เช่น งานศึกษาวัฒนธรรมไทยสิบสองปีนา งานศึกษาวัฒนธรรมไทย อหัม ฯลฯ ในอีกด้านหนึ่งแง่มุมในการศึกษาวัฒนธรรมได้มีการนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมในฐานะสิ่งที่เป็นคุณค่าภายในชุมชนมาเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนชนบท โดยอยู่บนพื้นฐานของ การพึ่งตนเองของชุมชน การศึกษามุ่งเน้นไปที่การค้นหาวิถีชีวิตและความต้องการของชาวบ้านจากประวัติศาสตร์และการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการ และอยู่ภายใต้การควบคุมของชุมชนเองซึ่งการเปลี่ยนแปลงการพัฒนานี้เรียกว่า “แนววัฒนธรรมชุมชน”

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนใดชุมชนหนึ่งจึงมีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน มองระบบคิดโลกทัศน์ องค์ความรู้ การให้คุณค่าโดยวิเคราะห์เชิงองค์รวม(Holistic Approach) ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กาญจนานา แก้วเทพ (2533) ได้จำแนกระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมไว้ 3 มิติ คือ



1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์กันระหว่างเพื่อนบ้าน หรือระบบ เครือญาติเดียวกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเรียนรู้ซึ่งกันและกันในระดับนี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์กันภายในหน่วยย่อยของชุมชน และจะมีความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นกันมาก ในหมู่เครือญาติเดียวกัน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีวิตของตนเอง และมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ อาทิ เครื่องมือในการทำการเกษตรหรือการพึ่งพาธรรมชาติ เกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่ อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค เป็นต้น

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์และเพราะว่ามนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัยและมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ดังนั้นเพื่อดำรงรักษาภาวะอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่มนุษย์ได้สร้างจากความคิดคำนึงของตนและถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังๆ ได้ด้วยการประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัด และการกระทำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ความเชื่อของคนในสังคมนั้นๆ วิธีที่ดีที่สุด การถ่ายทอดความรู้ที่ได้ปฏิบัติกันมากก็คือ อาศัยพิธีกรรมเป็นการบันทึกความรู้และถ่ายทอดความรู้ในชนรุ่นต่อไปวิถีการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคมที่ยอมรับความสัมพันธ์ต่างๆ ดังกล่าวและยึดถือปฏิบัติในสิ่งที่สังคมได้สร้างขึ้นมาก่อนหน้านี้เรียกว่า เป็นคุณค่าหรือความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม”

วัฒนธรรมเกิดจากการที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จึงทำให้มีการจัดระบบ ความสัมพันธ์ที่จะทำให้ ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิด การจัดระบบ กฎเกณฑ์ พิธีกรรมต่างๆ จารีตประเพณีของชุมชนและมีการปฏิบัติสืบต่อกันมา ของชนรุ่นต่อๆ มาและสั่งสมจนกลายเป็นผลึกทางความคิด ซึ่งในชุมชนที่มีกระบวนการผลิตเพื่อ ยังชีพเป็นหลักความรู้เกี่ยวกับในเรื่องธรรมชาติ จึงมีความจำเป็นที่สมาชิกในชุมชนจะต้อง เรียนรู้และถ่ายทอดให้กันและกันในรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกัน อาทิ ในการประกอบ พิธีกรรม การศึกษาที่แสดงความก้าวหน้าในการพัฒนาทางระบบนิเวศที่มีความสัมพันธ์ กับวัฒนธรรมของ Rappaport (แปลโดย ชส สันตสมบัติ, 2542) พบว่าพิธีกรรมบางอย่างเป็น กลวิธีทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อจัดการให้ระบบนิเวศเกิดความสมดุล ดังนั้นการประกอบ

พิธีกรรมบนพื้นฐานความเชื่อของคนในชุมชนหนึ่งจึงเป็นการตอกย้ำให้ชนรุ่นหลังได้รับรู้ และเกิดการปฏิบัติตามได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสม ซึ่งองค์ความรู้ทั้งหลาย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้แสดงทัศนะไว้ดังนี้

“ความรู้ทั้งหลายจะตั้งอยู่ลอยๆ ไม่ได้จำเป็นต้องมีวัฒนธรรมเกื้อหนุนให้ความรู้ดำรงอยู่ และสามารถนำไปเผยแพร่ให้คนในชุมชนได้ ซึ่งวัฒนธรรมนั้นจะเน้นทางด้านอุดมการณ์เป็นสำคัญ”

ความสำคัญก็คือองค์ความรู้ของคนภายในชุมชนเกิดจากการหลอมรวมเอาธรรมชาติ เข้ากับตัวตนของความเป็นคนเข้าเป็นหนึ่งเดียวอย่างเป็นเอกภาพแล้วพัฒนาถ่วงถ่วงสังเคราะห์ ออกมาเป็นแนวคิดอุดมการณ์ของสังคมเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ และจัดความสัมพันธ์ระหว่างคน กับธรรมชาติให้เกิดความสมดุลโดยเจตนา มุ่งหมาย เพื่อนำความรู้ที่ผ่านการสั่งสอนมาใช้ในการ แก้ไขปัญหาสามารถดำเนินชีวิตไปตามครรลองได้อย่างสงบสุขซึ่งตัวองค์ความรู้ที่ตนเองที่เป็นส่วน เชื่อมประสานระบบโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ (2533) ได้เสนอ ไว้ 3 ประการ คือ

1. ระบบการผลิต หรือระบบการทำมาหากิน

2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติชุมชน และความสัมพันธ์ ระหว่างชุมชน

3. ระบบทางความเชื่อ ประกอบด้วย ศาสนา คุณค่าและพิธีกรรม

ในด้านการให้ความสำคัญกับระบบคุณค่าดั้งเดิม เช่น การเคารพผู้อาวุโส การทำบุญ หรือ ความเชื่อในการทำความดี ฯลฯ ดังที่ปรากฏให้เห็นในหลายๆ ชุมชน ปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้นมีการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องและรับใช้ชุมชน อย่างต่อเนื่อง แต่ในกระบวนการพัฒนาการทางวัฒนธรรมของประชาชน นอกจากจะมีส่วน ที่ชุมชนสร้างขึ้นมาแล้วยังมีส่วนที่สร้างมาจากอำนาจ (รัฐ) เพื่อใช้ครอบงำ ซึ่งส่วนนี้จากสังคม ในอดีตจะเห็นว่าชุมชนดั้งเดิมมีความพยายามที่จะต่อต้าน จึงทำให้ส่วนที่เกิดจากการปรับตัว หรือการผลิตความคิดอุดมการณ์ขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ที่เข้ามากระทบชุมชนภายใน (บุญเทียน ทองประสาน, 2531)

การปรัวรรดวัฒนธรรม กระแสวัฒนธรรมดั้งเดิมก็ยังไม่ได้ถูกทำลาย เพียงแต่ถูกรองรับ ไปส่วนหนึ่งซึ่ง เป็นผลมาจากกระแสภายใต้กระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์ยุคใหม่ที่อยู่ในยุคที่เน้น

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบวิถีตะวันตกโดยมีกลไกที่ถูกชักใยควบคุมจากส่วนกลาง (รัฐ) เสรี พงศ์พิศ (2534) โครงสร้างของชุมชนยังไม่ได้แตกสลายแม้จะกระทบกระเทือนและค่อยๆ เปลี่ยนไปในการปรับตัวเข้าสู่กระแสหลัก ซึ่งสอดคล้องกับกาญจนา แก้วเทพ คือได้กล่าวถึง กระบวนการทางวัฒนธรรม เมื่อเกิดวิกฤตทางสังคม ชุมชนก็จะมีการปรับตัวหรือสร้างใหม่ทาง อุดมการณ์อยู่เสมอซึ่งการปรับตัวหรือสร้างใหม่นี้อาจจะออกมาในรูปของ

1. รับทั้งหมด
2. รับบางส่วน
3. คัดค้าน/ปฏิเสธ
4. รับแต่รูปแต่ไม่รับเนื้อหา

เสรี พงศ์พิศ (2534) ได้กล่าวถึง กระบวนการปฏิวัติวัฒนธรรมที่ทําอย่างมีสติ และปัญญา ย่อมต้องพิจารณาให้ถ่องแท้ถึงคุณค่าของวัฒนธรรมต่อชีวิต สังคมและถึงแวดล้อมสืบทอดคุณค่าดั้งเดิมโดยไม่ยึดมั่นถือมั่น รู้จักวิเคราะห์แยกแยะระหว่างรูปแบบและเนื้อหาคุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม เคารพในสิทธิของประชาชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม และได้แบ่งกระบวนการปฏิวัติวัฒนธรรมออกเป็นดังนี้

1. การอนุรักษ์ที่ผ่านมาพิจารณาแต่เพียงวัตถุโดยแยกออกจากวิถีชีวิตชุมชน และมักจะอนุรักษ์เพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ เช่นการท่องเที่ยวและการค้า แม้แต่ประเพณีพิธีกรรมก็อนุรักษ์ไว้ด้วยวัตถุประสงค์นี้ เช่น การจัดงานแห่เทียนพรรษา ฯลฯ ซึ่งคงไว้แต่รูปแบบแลเพื่อวัตถุประสงค์หาได้มีคุณค่าแก่ชีวิตโดยรวมดังที่เป็นอยู่ในชุมชนหมู่บ้านไม่ ยังมีปัญหาพื้นที่บ้านอื่นๆ ที่ไม่ได้จารึกไว้ในแผ่นศิลา หรือโบราณ แต่อยู่ในตัวปราชญ์และผู้เฒ่าชาวบ้านในพิธีกรรมและวิถีปฏิบัติต่างๆ

2. การฟื้นฟูวัฒนธรรมจำนวนหนึ่งได้ลบเลือนหายไป หรือถูกรองงำหากจำเป็นย่อมต้องการฟื้นฟูบูรณะแต่ไม่ใช่การฟื้นฟูโบราณสถานเพื่อผลทางเศรษฐกิจ ฟื้นฟูลายผ้าขิดเพื่อผลทางการค้าฟื้นฟูการผูกเสี่ยวเพื่อผลทางการปกครองแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ทำไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนในท้องถิ่นเป็นหลัก

3. การประยุกต์วัฒนธรรมเป็นชีวิตที่เคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงโดยตลอด การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างเชื่องช้าในอดีตกาล จนแทบจะหารอยต่อระหว่างวัฒนธรรม

เท่ากับวัฒนธรรมใหม่ไม่ได้ ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงแต่เดิมนั้นเกิดขึ้นในกระบวนทัศน์เดียวกัน ไม่ได้มีความขัดแย้งเหมือนดังที่เป็นอยู่ระหว่างสองกระบวนทัศน์ หรือวัฒนธรรมสองกระแส อย่างในปัจจุบันซึ่ง “บังคับ” ให้เลือกระหว่างของเก่ากับของใหม่โดยไม่มีการประนีประนอมหรือ ประชุกต์การปรับปรนทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้คนเห็นคุณค่าของทั้งของเก่าและของใหม่ สืบทอดคุณค่าดั้งเดิมด้วยรูปแบบใหม่ ซึ่งไม่ได้ทำลายคุณค่าดั้งเดิม

4. การสร้างใหม่ เส้นแบ่งระหว่างการประชุกต์และการสร้างใหม่ทางวัฒนธรรมอาจเห็น ไม่ชัด เพราะไม่มีอะไรเกิดใหม่โดยไม่สัมพันธ์กับสิ่งเก่า อย่างไรก็ตามการสร้างใหม่น่าจะรวมความถึง กระบวนการ“ผลิตซ้ำ” หรือ“ ผลิตใหม่ ” (Reproduction) ทางวัฒนธรรมอันอาจหมายถึงกระบวนการ ทั้งสามที่กล่าวมาข้างต้นเพียงแต่การสร้างใหม่มีสัดส่วนองค์ประกอบของ“ ความใหม่ ”มากกว่า “ ความเก่า ” เท่านั้น

งานศึกษาในครั้งนี้ได้นำเอาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นแนวคิดในการศึกษาถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนและองค์ประกอบของภูมิปัญญาโดยเน้นที่ระบบคิดองค์ความรู้ และการให้คุณค่าของชุมชนที่มีอยู่และได้ถูกนำมาใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยมีความสัมพันธ์กับสภาพภาพของคนและ โครงสร้างทางสังคมในบริบทของการพึ่งพา การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ การฟื้นฟูพืชสมุนไพร

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพและการอนุรักษ์สมุนไพร

เกษม จันทรแก้ว (2540) ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์ว่าเป็นการเก็บรักษา สงวน ปรับปรุง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อจะได้เอื้ออำนวยต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไปและ วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2523) ได้ให้ความหมายการอนุรักษ์ว่าเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยืนยาว ดังนั้นการให้ความรู้และปลูกจิตสำนึกของคนเพื่อให้รับรู้ถึง สภาพปัญหาและร่วมกันวางแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดเป็นการ แก้ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรที่ตรงเป้าที่สุด และในการวางแผนการจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาด นั้นจะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม ตามธรรมชาติของพวกเขา เพราะวัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองไปพร้อมกับการใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้น

ในช่วงที่ผ่านมา การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพก่อให้เกิดอันตรายต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตทั้งหมด และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน เราสามารถกล่าวถึงความหลากหลายทางชีวภาพได้เป็น 3 ระดับ คือ ความหลากหลายทางพันธุกรรม ความหลากหลายของชนิดพรรณของสิ่งมีชีวิต และความหลากหลายของระบบนิเวศน์ต่างๆ ที่มีในโลก การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นสิ่งสำคัญทั้งในแง่ของจริยธรรมการอยู่รอดของมนุษย์และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในแง่ของจริยธรรม เราควรอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตทั้งหมดไม่ว่าสิ่งเหล่านี้จะก่อให้เกิดแก่นมนุษย์หรือไม่ในแง่ของการอยู่รอด การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ จะทำลายความสามารถของโลกในการคำนวณระบบนิเวศน์ต่างๆ ต่อไป และความหลากหลายทางชีวภาพ มีความสำคัญมากทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะด้วยการบริโภคทรัพยากรชีวภาพโดยตรงหรือการใช้ทรัพยากรชีวภาพในการพัฒนาพันธุ์พืช เพื่อการเกษตร การผลิตยา และการพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพ (อภิชาติ ขาวสะอาด, อัมมาร สยามวาลา, กอบกุล ราชะนาคร, 2538)

ระบบนิเวศของโลกลที่สลับซับซ้อนประกอบด้วยพรรณพืชที่มีความหลากหลายพรรณพืชเหล่านี้เป็นพืชฐานสำหรับยารักษาโรค สีส้ม น้ำหอม เครื่องปรุงรสและแต่งกลิ่น สมุนไพรเหล่านี้มีคุณค่าต่อเศรษฐกิจและสังคม ตามในสิ่งของประชากรโลกยังคงใช้พืชสมุนไพรจากป่าธรรมชาติสำหรับประเทศไทยเนื่องจากเป็นรอยต่อระหว่างป่าดงดิบชื้นกับป่าผลัดใบเขตร้อนของโลก ป่าในเมืองไทยจึงมีหลายประเภท คือ ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง ป่าพรุ และป่าชายเลนภาวะเช่นนี้ทำให้พรรณพืชของเมืองไทยมีความหลากหลาย พืชหลายชนิดจากป่าถูกนำมาใช้เป็นยาสมุนไพรแต่ในปัจจุบันป่าธรรมชาติถูกทำลายอย่างมากทำให้พืชบางชนิดหายาก ลดปริมาณและคุณภาพลงอย่างมาก หากการพัฒนาอุตสาหกรรมยาไทยและการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรให้แพร่หลายและส่งเสริมให้เกิดการปลูกและการขยายพันธุ์มากขึ้น จะทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพมากขึ้นอันเป็นผลต่อวงจรระบบนิเวศที่สลับซับซ้อน (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, 2540)

วิสุทธิ ไบไม้ (2536) ได้กล่าวถึง การนำพืชสมุนไพรมาใช้ในปัจจุบัน ได้รับความนิยมน้อยกว่าช่วงช่วงขึ้นแต่พืชสมุนไพรที่ขึ้นตามป่าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วจากการนำมาเป็นยาสมุนไพร และจากการที่ป่าถูกทำลายด้วยน้ำมือของมนุษย์เอง

โครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งพาตนเอง ได้กล่าวถึงกิจกรรมการขึ้นภูเพื่อหาสมุนไพรของกลุ่มสมาชิกชมรมหมอยาพื้นบ้านในอำเภอทุ่งกุลารุทว่า การขึ้นภูหาสมุนไพรเป็นวิธีการที่คนทำงานสมุนไพรในอีกหลายๆแห่งได้นำไปใช้ในพื้นที่ของสมาชิกเอง ทำให้สมาชิกเกิดความสำนึกในคุณค่าของป่าที่มีต่อพวกเขา ขณะเดียวกันการขึ้นภูก็มีการเก็บรวบรวมสมุนไพรมาขายพันธุ์เพื่อเผยแพร่ให้สมาชิกอย่างทั่วถึงต่อไป และเลือกเก็บต้นยาที่ตนเองจะนำไปรักษาคนไข้เท่านั้น และเก็บเท่าที่จำเป็นเอาแต่เพียงบางส่วน เช่นหากเอาเปลือกคัดเอาเอาไปโดยไม่ให้ต้น ไม้ตายซึ่งเป็นสำนึกแห่งการอนุรักษ์ของหมอยาพื้นบ้าน

มฤดี ฤทธิโกมลการ (2541) กล่าวถึงการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคสรุปว่าชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้เรื่องสมุนไพรในการรักษาโรคทั่วไปและหมอเมืองเป็นผู้ชำนาญการพิเศษ ทำให้มีการรักษาพืชสมุนไพรหลายชนิดที่ไม่ได้เป็นอาหารบางครั้งได้นำพืชสมุนไพรเหล่านี้มาปลูกไว้บริเวณบ้านหากชาวบ้านไม่ทราบถึงคุณค่าของพืชสมุนไพรเหล่านี้ก็อาจจะถอนทิ้งหรือไม่สรรหามาปลูก จะเห็นว่าความรู้ต่อสมุนไพรที่มีส่วนช่วยรักษาความหลากหลายทางชีวภาพได้ด้วยเช่นกัน

กฤษณา บุญชัย (2540) กล่าวถึงสาเหตุของความเสื่อมโทรมของความหลากหลายทางชีวภาพ สรุปได้ว่า สาเหตุของความเสื่อมโทรมของความหลากหลายทางชีวภาพ เชื่อมโยงกับปัญหาว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกทำให้หมดคุณค่า หรือกระบวนการถ่ายทอด เรียนรู้ของชุมชนหยุดชะงักขาดตอน เพราะเมื่อชุมชนไม่รู้จักรับคุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพ ความคิดในการหวงแหนรักษาและพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพก็ลดน้อยลงไป ทั้งนี้ด้วยเหตุปัจจัยหลายประการที่ทำให้การดำรงชีพของชุมชนเริ่มหลุดจากฐานทรัพยากรของตนเอง และหันไปพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอก พึ่งพาองค์ความรู้และวิธีการคิดจากภายนอก การเรียนรู้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของตนเองก็หมดไป และที่สำคัญกลไกในการสร้างและสืบสานองค์ความรู้พื้นบ้าน เช่น สถาบันวัด หมอพื้นบ้าน ผู้อาวุโส ก็เริ่มหมดคุณค่าไปจากชุมชน เพราะภูมิปัญญาพื้นบ้านไม่สอดคล้องกับค่านิยมซึ่งเป็นโดยตรงจากการ มีองค์กรจากภายนอกที่นำองค์ความรู้และวิธีคิดจากภายนอกเข้ามาและนำมาผลิตซ้ำในชุมชน เช่นใน โรงเรียน สถานพยาบาล หน่วยงานราชการในพื้นที่ สื่อมวลชนในแขนงต่างๆ

ปัญหาการเสื่อมถอยของภูมิปัญญาพื้นบ้านต่อความหลากหลายทางชีวภาพ

1. การครอบงำชุมชน ด้วยองค์ความรู้และวิถีคิดจากภายนอกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนของการปราบงำทางวิถีคิด และวัฒนธรรมเช่น ระบบการศึกษาที่เผยแพร่เข้ามาจากส่วนกลางเข้ามาแทนที่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแต่เดิมที่เคยอาศัยพระ หมอพื้นเมือง ผู้อาวุโส เป็นกลไกการสืบสานองค์ความรู้ซึ่งระบบการศึกษาที่อาศัยโรงเรียนนั้น นอกจากจะอาศัยความรู้จากตำราส่วนกลางที่มีได้สอดคล้องหรือแก้ปัญหาให้ท้องถิ่นได้ ระบบการศึกษาดังกล่าวแฝงไปด้วยอคติทางวัฒนธรรม เช่น การเรียนในโรงเรียนชาวเขาที่ห้ามเด็กพูดภาษาถิ่นให้พูดภาษาไทยเท่านั้น เนื้อหาหลักในหลักสูตรก็เป็นเรื่องราวของคนเมืองมากกว่าที่จะสอนให้เด็กพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน นอกจากนี้เป้าหมายการศึกษาสมัยใหม่ยังเป็นการสนับสนุนให้คนเรียนออกจากชุมชน ดังเห็นได้จากเด็กรุ่นใหม่ เริ่มมองว่าวิถีชีวิตของตนประสบความสำเร็จจากการทำงานภายนอก จึงเป็นผลให้ผู้มีศักยภาพที่สร้างปัญหาให้แก่ชุมชนได้ถูกดึงไปจากชุมชนทำให้ชุมชนอ่อนแอลง การแพทย์สมัยใหม่ในรูปแบบของโรงพยาบาลก็เป็นปัจจัยในการครอบงำความรู้และทำให้ภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านเสื่อมความสำคัญ ปรากฏการณ์ที่สำคัญคือ ในปี 2447 มีการยกเลิกการแพทย์แผนไทยทั้งการบริการในโรงพยาบาล และการสอนในโรงพยาบาลเป็นเหตุให้การแพทย์แผนไทยหรือแพทย์พื้นบ้านถูกทอดทิ้งจากนักวิชาการสมัยใหม่ ทั้งยังถูกปิดกั้นด้วยพระราชบัญญัติควบคุมประกอบโรคศิลปะพ.ศ. 2446 ที่ควบคุมทะเบียนหมอพื้นบ้านเป็นเหตุให้ยาต่างๆ ขาดการส่งเสริมแพทย์แผนไทยถูกเรียกว่าเป็น แพทย์แผนโบราณ และขาดการส่งเสริมพัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง การทอดทิ้งแพทย์พื้นบ้านดังกล่าวส่งผลสะท้อนถึงระดับหมู่บ้านหมอพื้นบ้านเริ่มไม่กล้าที่จะรักษาเพราะกลัว ผิดกฎหมาย

2. วิถีชุมชน ถูกแยกออกจากทรัพยากรตัวอย่างของการที่ชุมชนถูกแยกออกจากทรัพยากร ตัวอย่าง เช่น การยึดทรัพยากรของชุมชนมาเป็นของรัฐ อันเป็นการละเมิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรตั้งแต่ดั้งเดิม เช่น รัฐประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับป่าชุมชนของชาวบ้านในหลายพื้นที่ และกันชาวบ้านไม่ให้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าทำให้ชาวบ้านไม่สามารถดำรงชีพบนฐานทรัพยากรชีวภาพดั้งเดิม เช่น หมอพื้นบ้านไม่กล้าไปหาสมุนไพรในป่าอนุรักษ์เพราะกลัวถูกจับ หรือกรณีที่ร้ายแรง คือการอพยพชุมชนออกจากพื้นที่เมื่อชุมชนหลุดจากฐานทรัพยากรเป็นผลโดยตรงต่อการอนุรักษ์พัฒนา และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อความหลากหลายทางชีวภาพ

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าแนวคิดในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพและการอนุรักษ์
 สมุนไพรมีความสัมพันธ์กับการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนในด้านการใช้สมุนไพรเพื่อการดูแล
 สุขภาพของตนเอง ซึ่งเป็นความต้องการการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ ด้านหนึ่ง
 ดังนั้นแนวทางในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพและการอนุรักษ์สมุนไพร จึงเป็นแนวคิด
 สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติว่าการอนุรักษ์ขึ้นอยู่กับความต้องการ
 การใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งชุมชนจะได้เรียนรู้ที่จะมีสำนึกในการอนุรักษ์เพื่อให้พืชสมุนไพร
 ยังคง มีเพียงพอที่จะนำมาเป็นยารักษาโรคต่อไป แนวคิดนี้จึงเป็นแนวคิดหนึ่งที่ผู้ศึกษาได้อาศัยเป็น
 แนวคิดถึงกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลาย ของพืชสมุนไพรเพื่อ
 การรักษาแบบพื้นบ้านของชุมชนม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.6.1 งานวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการ
 ความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

เสถียร ฉันทะ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการ
 ความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร: กรณีศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อ จังหวัดเชียงรายซึ่งมี
 ผลการศึกษาคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดขององค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นตามบริบททางกายภาพ
 และสังคมวัฒนธรรมของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศนั้นๆ และได้สะท้อนให้เห็น
 2 มิติ คือ ประการแรกสะท้อนวิถีคิด โลกทัศน์ และความเชื่อในการให้คุณค่าของชุมชนที่มีต่อ
 สัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ประการที่สอง สะท้อนให้เห็นถึง
 องค์ความรู้ที่เป็นความรู้เชิงเทคนิคกับการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะความหลากหลายทางชีวภาพ
 พืชสมุนไพร ภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวมีการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการปรับตัวท่ามกลาง
 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยผ่านครอบครัว เครือญาติ และหมอบ้านของชุมชนที่มีการใช้
 ประโยชน์การอนุรักษ์พืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ และนำไปสู่การดำรงไว้ซึ่ง
 ความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรมีอยู่ 2 ระดับ คือ 1) ระดับครอบครัวและเครือญาติ
 2) ระดับชุมชนส่วนอิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการ
 ความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรนั้นผู้วิจัยพบว่า อิทธิพลของวัฒนธรรมชุมชน ระบบ

การผลิตพื้นบ้านและระบบการแพทย์พื้นบ้านมีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ส่วนอิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและมีผลต่อการลดลงของความหลากหลายพืชสมุนไพร

สุวรรณณี ไชยชนะ (2547) ศึกษาเรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษาบ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอบึงสามพัน จังหวัดลำพูน ซึ่งมีผลการศึกษาคือ ภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเป็นการใช้ระบบความเชื่อค่านิยม และระบบอาวุโสเป็นกลไกทางสังคมในกระบวนการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ ความเข้าใจและวิธีการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นที่เคยมีอยู่ในชุมชนปกากะญอ ซึ่งการจัดการนั้นดำเนินการโดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมผสมผสาน กับองค์ความรู้ใหม่ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการสืบทอด โดยผ่านบุคคลต่างๆ ดังนี้

- 1) การถ่ายทอดการใช้สมุนไพรระดับครอบครัว เป็นการถ่ายทอดอย่างไม่เป็นทางการ จากบิดามารดาถ่ายทอดสู่ลูกหลาน โดยการสอนให้ไปเก็บต้นสมุนไพร บอกวิธีเก็บ วิธีการนำมาใช้ในการรักษาโรค เพื่อนำมารักษาตนเองและคนในครอบครัว
- 2) การถ่ายทอดจากหมอเมืองหรือหมอพื้นบ้านสู่ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยในเนื้อหาของชนิดของพืชสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคนั้น วิธีเก็บสมุนไพร และการจัดการพืชสมุนไพรประกอบอาหาร การนำมาใช้ประโยชน์ด้านการใช้สอย และการใช้ประโยชน์ตามพิธีกรรม ความเชื่อ
- 3) การถ่ายทอดจากผู้ป่วยหรือคิดผู้ป่วยโดยบอกสืบทอดกันไปจากคนหนึ่งไปอีกคนหนึ่งหรือจากชุมชนหนึ่งไปยังชุมชนใกล้เคียง

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรมีการเรียนรู้การถ่ายทอดและสืบทอด โดยผ่านครอบครัว เครือญาติ และหมอพื้นบ้านของชุมชนเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยผ่านพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ ผู้ศึกษาพบว่า ความเจ็บป่วยและความจำเป็นในการดำรงชีวิตมีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งเป็นภูมิปัญญาและเป็นผลทำให้มีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรทั้งที่นำมาปลูกในบริเวณบ้าน และขยายพันธุ์ไว้ในแหล่งที่อยู่ในป่าธรรมชาติ สิ่งนี้ช่วยให้เกิดการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งพาตนเองของชุมชน มีการจัดการแบบผสมผสานและมีความกลมกลืนธรรมชาติ

จากงานวิจัยข้างต้นจะเห็นว่ากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต่อธรรมชาติ

และสังคมจนเกิดเป็นภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต ทั้งในส่วนที่เป็นระบบความคิด และในส่วนที่เป็นเทคโนโลยีที่มีความจำเป็นทางวิทยาศาสตร์ชุมชนได้ทำการ ทดลอง วิเคราะห์ ประเมินผล และนำกลับไปพัฒนาปรับปรุงหากสำเร็จก็จะนำมาใช้ต่อไป ซึ่งกระบวนการดังกล่าวหากทำเป็นวัฏจักรอย่างต่อเนื่องจะส่งผลให้เกิดการยกระดับความรู้และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งสามารถนำงานวิจัยข้างต้นมาเป็นแนวทางในการศึกษาถึงกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา การจัดการ ความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

2.6.2 งานวิจัยเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน

ชูชาติ เหลี่ยมวานิช (2537) ศึกษาเรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพของประชาชนในชุมชนชนบท ซึ่งมีผลการศึกษาดังนี้

ประชาชนในชุมชนที่ศึกษา เป็นชุมชนชนบททางภาคเหนือของประเทศไทย ประชาชนมีวิถีชีวิตอย่างเรียบง่าย มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น และมีวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของตนเองในด้านภาษาพูดเป็นภาษาจีน ชุมชนแห่งนี้จึงมีวัฒนธรรม ประเพณีในการดูแลสุขภาพแบบดั้งเดิมหลงเหลือให้เห็นจนถึงปัจจุบัน เป็นการเรียนรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและกาลก่อนแก่ทางสังคมโดยครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้าน นอกจากนั้นก็เรียนรู้จากผู้นำ เช่น พระ ผู้อาวุโส ทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ในอดีตจะมีผู้รู้หรือภูมิปัญญาในด้าน การดูแลสุขภาพการเจ็บป่วยและคนรุ่นหลังก็ได้รับการถ่ายทอดการเรียนรู้สืบมา โดยมากจะมาจากสายต้นตระกูลและสืบมาเป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลาน แต่ปัจจุบันนี้ภูมิปัญญาชาวบ้าน (หมอพื้นบ้าน) มีจำนวนน้อยและนับวันจะลดลงไปเรื่อยๆ เนื่องจากว่าคนสมัยปัจจุบันไม่ค่อยนิยม การดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เพราะที่ต้องใช้เวลารักษานาน และยังคงมีพิธีรีตองมากมาย โดยเฉพาะการรักษาที่อาศัยพิธีกรรมต่างๆ และประกอบกับปัจจุบันรัฐบาลได้พยายาม เน้นการบริการสาธารณสุขสมัยใหม่ให้แก่ประชาชนทุกระดับและพยายามปลูกฝังความเชื่อให้แก่ ประชาชนในการรักษาเยียวยาแบบตะวันตกด้วยวิธีการแพทย์แผนใหม่

เครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลสุขภาพของประชาชนในชุมชนชนบทได้มีการเรียนรู้ ตามลักษณะของเครือข่ายสังคมชนบท ซึ่งเริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติ แล้วขยายออกไปยัง เพื่อนบ้านตั้งแต่ภายในชุมชนและนอกชุมชน และถ้าเป็นเรื่องการดูแลสุขภาพโดยทั่วๆ ที่เป็น

เรื่องปรกติธรรมดา เครือข่ายการเรียนรู้ของประชาชนได้มีขึ้นอยู่ตามปรกติจากวิถีชีวิตของชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์กันและเป็นเครือข่ายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ส่วนการเรียนรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพที่เจ็บป่วยร้ายแรงนั้น เป็นการสืบทอดความรู้หมอพื้นบ้านทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนและหมอพื้นบ้านที่มีวิชาความรู้ส่วนใหญ่ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและไปเรียนจากผู้รู้เพิ่มเติม เช่น พระ ผู้อาวุโส เพื่อน จึงได้ทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลสุขภาพสุขภาพในแวดวงหมอพื้นบ้าน ทั้งที่เป็นหมอพื้นบ้านด้วยกัน พระ และลูกศิษย์ ปัจจุบันเครือข่ายการเรียนรู้ของหมอพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพอยู่ในวงแคบ เนื่องจากคนรุ่นใหม่ไม่ได้สนใจหรือไม่มีความที่จะเรียนรู้ เพราะจะต้องใช้เวลาศึกษาเล่าเรียนนานกว่าที่จะมีความชำนาญสามารถเป็นหมอพื้นบ้านได้ประกอบกับรัฐได้ให้การส่งเสริมสนับสนุนภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องนี้ไม่จริงจัง เนื่องจากการเน้นให้ประชาชนดูแลสุขภาพอนามัยตามแบบตะวันตกหรือด้วยวิธีการแพทย์สมัยใหม่นั้นเอง

เงื่อนไขสำคัญและมีผลค่อนข้างมากต่อการเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ชาวบ้าน ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลและชุมชน ได้แก่ ความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้าน 2) ระยะเวลาความสัมพันธ์ของบุคคล การเรียนรู้เพื่อเกิดความซาบซึ้งต้องอาศัยมิติด้านเวลาซึ่งถ้าเป็นการดูแลรักษาสุขภาพขั้นสูงก็จะใช้เวลาเรียนรู้มาก 3) ความถี่ของการพบปะหรือความใกล้ชิดกัน จำนวนครั้งของการพบปะและความใกล้ชิดสนิทสนมย่อมเป็นช่องทางให้เกิดการเรียนรู้ได้เสมอ 4) การแลกเปลี่ยนและการพึ่งพา เป็นวัฒนธรรมของประชาชนชนบทที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

อินใจ วงศ์รัตนเสถียร (2543) ศึกษาเรื่อง ความรู้พื้นบ้านของหมอเมืองเกี่ยวกับสมุนไพรและสิ่งแวดล้อมจากผลการศึกษาพบว่า เมื่อชาวบ้านมีปัญหาสุขภาพไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการหรือยังไม่พอใจการใช้บริการจากโรงพยาบาลหรือสาธารณสุข จึงเลือกมารักษาที่หมอเมืองและยังพบอีกว่า ชาวบ้านบางส่วนเลือกใช้บริการที่หมอเมืองก่อนตามความเชื่อความศรัทธา เมื่อไม่สามารถตอบสนองความต้องการจึงเปลี่ยนไปใช้บริการจากระบบแผนใหม่หรืออาจจะเลือกใช้ทั้งสองระบบไปพร้อม ๆ กัน แต่เลือกใช้ในระบบที่ต่างกัน โดยมีองค์ประกอบปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจ เช่น ความเชื่อความศรัทธา ฐานะเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม โดยชาวบ้านมีวิจารณญาณที่จะตัดสินใจเลือกใช้บริการด้วยตนเอง

หมอเมืองจอมทองที่ศึกษา พบว่ายังมีความรู้ และเลือกใช้สมุนไพรพื้นบ้านอย่างชาญฉลาด ในการเชี่ยวชาญชนอันเป็นการเปิดทางเลือกให้ผู้ป่วยมีสิทธิเลือกตามฐานานุภาพ ความเป็นธรรมชาติ ความศรัทธาความพึงพอใจและความมีประสิทธิภาพ จุดเด่นของหมอเมืองคือ มุ่งเน้นการรักษาคนทั้งร่างกาย จิตใจ ตลอดจนรวมไปถึงครอบครัวหรือเครือญาติ และสังคมทั้งระบบมากกว่าที่จะมุ่งเน้นรักษาเฉพาะโรค หรืออวัยวะส่วนใหญ่ส่วนหนึ่งเพราะการเจ็บป่วยของบุคคลเกี่ยวข้องกับบริบทอื่นๆ ที่ฝังตัวอยู่ในระบบชุมชนนั้นๆ

หมอเมืองแต่ละคนได้มีระบบการเรียนรู้สั่งสมประสบการณ์ภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพมาเป็นเวลาช้านาน โดยเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงหรือผ่านระบบเครือญาติ โดยเฉพาะระบบครูหรือผู้อาวุโส/ผู้รู้กับศิษย์ใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งในลักษณะตัวต่อตัวโดยอาศัยการจดจำมากกว่าการจดบันทึก และผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจะเลือกสรร ดัดแปลงเพิ่มเติมประยุกต์องค์ความรู้เหล่านั้นให้สอดคล้องกับประสบการณ์ ความถนัด และสถานการณ์สิ่งแวดล้อมเฉพาะคน

ในด้านสาเหตุที่มีผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ พบว่ามาจากกระแสของการพัฒนาในยุคปัจจุบันส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดถูกกระทบกระเทือน ด้วยเหตุที่การเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างรวดเร็วเกินกว่าที่จะติดต่อกับองค์ความรู้เดิม นอกจากนี้พบว่าคนรุ่นใหม่ไม่ใส่ใจสืบทอดความรู้จากหมอเมือง ขณะนี้จึงเหลือแต่หมอเมืองอาวุโสและชราภาพมากอันส่งผลให้องค์ความรู้เหล่านี้จะสูญหายไปกับกาลเวลา

ในส่วนความตระหนักในสิทธิการเป็นเจ้าของทรัพยากรพบว่า หมอเมืองทุกคนมีความตระหนักที่จะพิทักษ์พืชสมุนไพรให้คงอยู่ พร้อมทั้งคำนึงถึงสิทธิหน้าที่ของตนเองที่มีกฎหมายใหม่ออกมาคุ้มครองภูมิปัญญาเดิม เพื่อร่วมมือป้องกันการแย่งชิงทรัพยากรพืชสมุนไพรจากชาวต่างชาติตลอดจนเสนอให้ภาครัฐพัฒนาขีดความสามารถของระบบการดูแลสุขภาพของชาวบ้าน โดยหมอเมืองคู่สังคมไทยมาตราบนานเท่าทุกวันนี้ แสดงให้เห็นถึงคุณค่าและบทบาทของหมอเมืองว่าเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านแห่งล้านนา

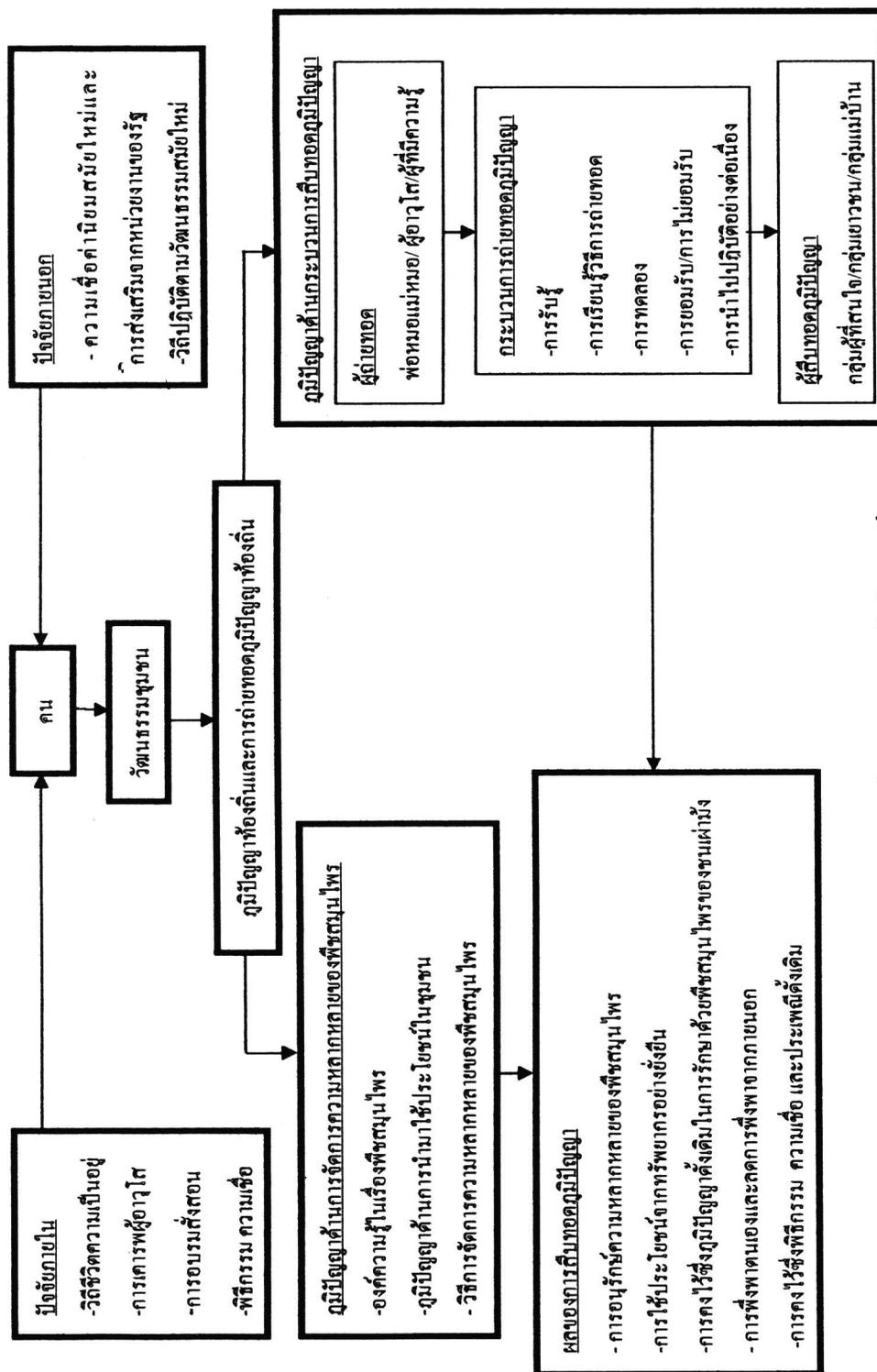
พรรณี ชัยยาโน (2545) ศึกษาเรื่อง การอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของ ชนเผ่าลาฮู กรณีศึกษา บ้านแม่คำน้อย อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย จากผลการศึกษาพบว่า ชนเผ่าลาฮูมีการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านผ่านกระบวนการ

ทางวัฒนธรรม โดยมีปัจจัยเสริมคือ ลักษณะทางกายภาพและทำเลที่ตั้งของแหล่งสมุนไพรซึ่งมีป่าไม้ ไร่ นา แหล่งน้ำและบริเวณรอบๆ หมู่บ้านในเขตพื้นที่สูงและห่างไกลสภาพดังกล่าวทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ดำเนินไปโดยมีการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันเพื่อการบริโภคเป็นอาหารและยารักษาอาการเจ็บป่วยตลอดจนการใช้สมุนไพรประกอบพิธีกรรม โดยมีการอบรมสั่งสอนและการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ การปฏิบัติตามความเชื่อที่บรรพบุรุษได้สืบทอดกันมา กิจกรรมเหล่านี้นำไปสู่โลกทัศน์ของชนเผ่าที่ต้องใช้สมุนไพรเพื่อการดำรงชีวิตและกลายเป็นค่านิยมซึ่งยังคงดำรงอยู่กับชนเผ่ามาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนนโยบายของรัฐที่จะเป็นแรงผลักดันในการสนับสนุนการแพทย์แผนไทยหรือการรักษาพื้นบ้านเพื่อส่งเสริมการดูแลตนเองของประชาชน พบว่านโยบายนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมแต่ยังไม่ชัดเจน เนื่องจากมีข้อจำกัดทางภาษา รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐยังยึดติดกับการรักษาแบบแผนปัจจุบัน

จากงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องได้แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการรักษาแพทย์พื้นบ้านที่มีการผสมผสานองค์ความรู้เก่าที่มีการประยุกต์องค์ความรู้เรื่องแพทย์สมัยใหม่เข้าด้วยกันมีการใช้พืชสมุนไพรเป็นองค์ประกอบในการรักษาพยาบาล และยังคงดำรงอยู่ในชุมชนหลายๆ กลุ่มชาติพันธุ์ งานศึกษาที่กล่าวมาจึงอาจเป็นฐานในการวิเคราะห์ถึงวิถีคิด โลกทัศน์ และความเชื่อของมนุษย์ที่สะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พึงพาและนำไปสู่พืชสมุนไพรวิธีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

2.7 กรอบแนวคิดการศึกษา



แผนภูมิ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา